

ТЕМА 1. СУТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ

План (логіка) викладу і засвоєння матеріалу:

- 1.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансів
- 1.2. Загальна теорія фінансів: ретроспективний огляд проблеми
- 1.3. Фінанси як економічна категорія
- 1.4. Функції фінансів
- 1.5. Принципи та роль фінансів в ринковій економіці

Ключові поняття та терміни	
Продукт	Фінанси
Товар	Гроші
Товарне виробництво	Ціна
Грошовий потік	Кредит
Закон вартості	Заробітна плата
Принцип матеріальної зацікавленості	Фінансові ресурси
	Фінансові фонди
Валовий внутрішній продукт	Централізовані фінанси
Національний дохід	Децентралізовані фінанси
Первинні доходи	Розподільна функція
Вторинні доходи	Контрольна функція
Національне багатство	Фінансовий апарат

1.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансів

Сутність фінансів, закономірності їх розвитку, сфера товарно-грошових відносин, яку вони охоплюють, та роль в процесі суспільного відтворення визначаються економічним устроєм суспільства, природою та функціями держави.

Фінанси є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією. Цікавою є еволюція терміну "фінанси". Він походить від латинського "finis", що означає кінець, завершення, фініш. У стародавньому світі та в середні століття цей термін застосовувався у грошових відносинах, які виникали між державою в особі її монарха та населенням. Цим терміном визначалося завершення грошового платежу, тобто остаточний розрахунок. Особи, які сплатили кошти на користь монарха, судді або інших державних органів, отримували на руки документ, який мав назву fine. Саме назва цього документа послужила підставою для виникнення терміну "financia", що в перекладі з латині означає "грошовий платіж". Початкове застосування цей термін отримав в Італії у XIII ст. Зокрема, у Флоренції, Венеції, Генуї, де були добре розвинені торгівля, грошові розрахунки та банківська справа. Цим словом позначалися платежі та внески, які здійснювалися на користь держави. Фактично під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого утворення нижчого рівня: земство, міська община тощо.

У цей період у деяких країнах, наприклад, Німеччині, термін "фінанси" мав негативне значення. Цей термін використовували у контексті із здирництвом, хабарництвом, вимаганням тощо.

Вперше у сучасному трактуванні категорія "фінанси" почала застосовуватися у Франції, латинське "financia" перетворюється на французьке "finance", що означає готівку або дохід. Ввів у науковий обіг це поняття французький професор Ж. Боден у

праці "Шість книг про республіку" (1577 р.). У ті часи фінансами вважали сукупність грошових коштів необхідних для задоволення потреб держави та різних суспільних груп.

Пізніше дана економічна категорія набула міжнародного розповсюдження і почала відтворювати відносини між населенням та державою з приводу створення й використання державних фондів грошових коштів.

Усе вищевикладене дає нам змогу визначити основні передумови виникнення фінансів.

Фінанси - це економічна категорія, що має вартісний характер і пов'язана з товарно-грошовими відносинами. Тому однією з основних причин виникнення фінансів можна вважати саме **товарне виробництво**.

Товарне виробництво передбачає наявність ринку, обмін товарів шляхом купівлі-продажу із застосуванням грошей. Безпосереднє просування товару від виробника до споживача зумовлене рухом грошової форми вартості, грошовими відносинами. В умовах діяльності підприємств, що базуються на комерційному розрахунку, фінанси забезпечують формування грошових доходів та нагромаджень, розподіл та використання їх на потреби виробництва, потреби працівників, на загальнодержавні потреби.

Якщо ми розглянемо процес розширеного відтворення в динаміці, то його можна представити як сукупність циклів, що безперервно повторюються і складаються з чотирьох послідовних стадій:

- γ
- виробництва (
- B
-);

- $> \text{розподілу } (P);$

- $\geq \text{обміну } (O);$

- > споживання (C), яке включає особисте споживання (C_o) та виробниче

- споживання (C_B). (Рис. 1)

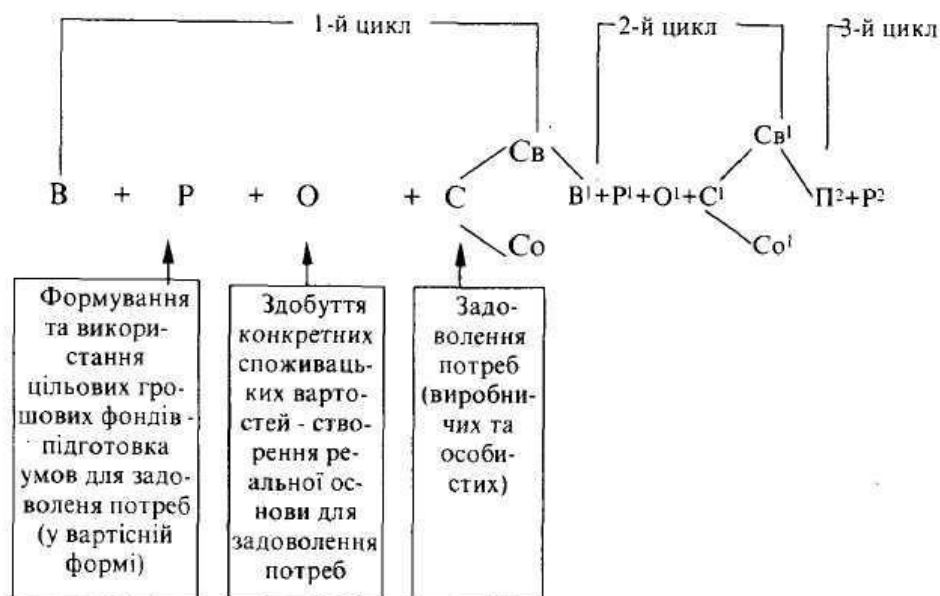

Рис .1. Процес формування фінансових відносин

Кожний наступний цикл відтворення можливий лише після того, як створена у виробництві та реалізована в процесі обміну вартість буде розподілена (та перерозподілена), в результаті чого будуть сформовані цільові грошові потоки, які є

основою задоволення різноманітних суспільних потреб. Саме в ході розподілу створюються умови (потенційні передумови) для майбутнього задоволення потреб, причому це відбувається у вартісній формі. Завдяки обміну вже з'являються реальні можливості для задоволення потреб за рахунок здобуття споживчих вартостей.

Іншими словами, на стадії розподілу закладаються передумови формування вартості продукції (товару, послуги, роботи тощо), тобто формується її ціна. Але, слід зазначити, що на цьому етапі продукт має дві форми вартості: матеріальну й грошову, і лише при виведенні продукту на ринок (стадія обміну) він набуває вигляду товару, визначається його мінова вартість (яка може суттєво відрізнятись від початково встановленої ціни), а також відбувається відрив матеріальної складової вартості від її грошової компоненти (акт купівлі-продажу), таким чином формується грошовий потік у вигляді виручки, яка і підлягає подальшому розподілу.

Фактично, саме наявність у процесі розширеного відтворення стадії "розподіл-обмін" і обумовлює виникнення фінансових відносин. Без неї було б неможливим формування грошового потоку. Причому, слід зазначити, що сам характер акту купівлі-продажу передбачає, що грошовий потік може формуватися до початку виробництва продукту - авансові надходження; в процесі реалізації продукції - отримання готівки або зарахування коштів на рахунок підприємства-виробника; після отримання продукції підприємством-покупцем - комерційне кредитування. Головним є те, що обмін відбувається за допомогою та через застосування грошей як засобу платежу.

Розширенню товарно-грошових відносин сприяє посилення та розвиток спеціалізації, суспільного розподілу праці як в країні, так і в світовому суспільстві. Все це зумовлює розширення сфери дії та посилення ролі фінансів як системи грошових відносин.

Другою умовою, що визначає об'єктивну необхідність фінансів, є дія **закону вартості**, який діє всюди, де є товарне виробництво. **Продукт - товар може бути обмінним на інший лише за умов рівновеликих витрат суспільно необхідної праці на їх виробництво, тобто за умов їх однакової вартості.** У товарному виробництві вартість товарів-продуктів, послуг, робіт визначається за допомогою грошей, в грошовій формі. Виникає необхідність для визначення вартості використовувати такі категорії, як собівартість, ціна, прибуток, грошові накопичення.

Наступною умовою, що визначає об'єктивну необхідність фінансів, є **принцип розподілу згідно витраченої праці або принцип матеріальної зацікавленості.** За умов відмінностей характеру праці, рівня освіти, ступеня кваліфікації, вимір витрат праці кожного працівника є можливим лише в грошовій формі. В грошовій формі визначається і рівень оплати кожного працівника, і його частка у валовому внутрішньому продукті. Таким чином, за допомогою системи грошових відносин забезпечується відповідна еквівалентність щодо відтворення затрат праці членів суспільства.

Четверта передумова, що визначає необхідність фінансів, це наявність **держави.** З цього погляду доцільно визначити два основних етапи розвитку фінансів.

I етап характеризується нерозвиненою формою фінансових відносин, яким був притаманний неявний (прихований) характер, що знаходило відображення у формуванні державних доходів: у цей час державні доходи формувалися переважно за рахунок податків у натуральній формі та трудових повинностей. На більш пізній стадії цей етап визначався відторгненням казни монархів від державної казни (бюджету), що супроводжувалося системним підходом до формування і використання

державного бюджету. З виділенням державної казни і повним відокремленням її від власності монарха (XVI-XVII ст.) виникли поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту. Такі зміни призвели до нового бачення суті фінансів. Платники податків поступово визнавали за державою право їх стягнення у міру того, як держава зі свого боку почала надавати послуги населенню і проводити ефективну фінансову політику. Саме у цей період закладалися структура та законодавче підґрунтя видаткової частини бюджету, які не змінювалися протягом багатьох століть. Так були сформовані чотири напрями видатків бюджету: на військові потреби, управління, економіку й соціальні потреби. Основна маса грошових коштів (приблизно 2/3 бюджету) використовувалися на військові цілі і практично не мала впливу на економіку. Цікавим є той факт, що з тих часів і досі практично незмінною (11-13%) залишається частка видатків у бюджетах різних держав на управління.

II етап характеризується формуванням різноманітних фінансових систем, високим ступенем впливу фінансів на економіку, великим розмаїттям фінансових відносин. На цьому етапі фінанси стають одним з найважливіших чинників непрямого впливу на відносини суспільного відтворення: відтворення матеріальних благ, робочої сили й виробничих відносин. Держава постійно втручається в суспільний процес розподілу національного доходу. За допомогою встановлених податків, зборів, платежів держава акумулює частину доходів працюючих, спрямовуючи ці доходи на утримання апарату управління, оборону, соціальні потреби населення. У зв'язку із постійними змінами в політичній, економічній та екологічній ситуації, а також змінами загальносуспільної свідомості з'являються нові державні витрати на охорону навколишнього середовища, на подолання економічної відсталості окремих регіонів, надання субсидій та кредитів. Податки стають важливим фінансовим методом мобілізації ресурсів в державний та місцеві бюджети, а також найважливішим засобом перерозподілу національного доходу. Наявність держави викликає об'єктивну необхідність щодо визначення системи грошових відносин, які забезпечують формування відповідних доходів держави та використання їх у процесі виконання його функцій. Ці відносини визначають економічний зв'язок держави з підприємствами, організаціями, галузями народного господарства, закладами невиробничої сфери, з населенням, що забезпечує активний вплив держави на розвиток економіки.

Формування та становлення практичної фінансової діяльності відбувалося одночасно із становленням її теоретичних аспектів.

1.2. Загальна теорія фінансів: ретроспективний огляд проблеми

Формування фінансової наукової думки відбувалося протягом багатьох століть, що знайшло відображення у працях відому науковців-економістів. Створювані ними фінансові теорії перевірялись реальними потребами суспільства і визнавалися наукою якщо відбивали реальну сутність явищ і мали практичне значення для держави й населення. У зв'язку з цим вважаємо за необхідну розглянути деякі наукові теорії, які стосуються фінансових категорій (державних витрат, податків, кредиту, бюджету), інформують наукові знання в області фінансів.

Теоретичні положення, сформульовані вченими різних країн світу, покладені в основу державної фіскальної політики й фінансових законодавств.

На початку розвитку капіталізму в усіх економічних теоріях фінансові концепції займали важливе місце. Про вплив державним витрат, податків, державного кредиту на економіку писали усі дослідники класичної політичної економії (У. Петті,

пізніше А. Сміт і Д. Рикардо, П. Буагильбер).

Фундатором фінансової науки по праву можна вважати А. Сміта. У своїй науковій праці "Дослідження про природу і причину багатства народів" він уперше сформулював окремі положення про сутність фінансів держави, що базувалися на його вченні про виробничу й невиробничу працю. За його визначенням, виробничу працю - це праця, що обмінюється безпосередньо на капітал, а невиробнича праця - на дохід, тобто зарплату і прибуток. Виходячи із цього теоретичного посилення, А. Сміт (а слідом за ним і Д. Рикардо) давав характеристику основним фінансовим категоріям, (витратам і прибуткам держави). Він доводив, що увесь, або майже увесь, державний дохід, отриманий за рахунок податків, витрачається непродуктивно. Тому державні витрати скорочують можливості накопичення капіталу і росту національного доходу. Звідси його негативне ставлення до податків. Він вважав за необхідне зменшення державних витрат, які є непродуктивними, а отже призводять до гальмування розвитку продуктивних сил.

Органічний зв'язок фінансів та держави призвів до того, що тривалий час фінансова теорія виступала як складова науки про державу та камералістики.

Камералістика походить від німецького Kameralistik (від др. лат. camera - казна, цикл) і включає в себе багато адміністративних та економічних дисциплін, що поєднують економічні, географічні, юридичні та адміністративні знання, необхідні для підготовки державних службовців. Ця наука викладалася у 17-18 столітті в університетах Німеччини та інших європейських країн.

Перший науковий трактат про фінанси заявляється у 1766 році. Це книг, французького економіста та філософа Ф. Юсті "Система фінансового господарства" (за іншою версією - "Система сутності фінансів"). Дехто із зарубіжних вчених схильний вважати саме Ф. Юсті батьком фінансової науки. У 1768 році міністр фінансів Австрії Й. Зонненфельс опублікував книгу "Основні начала поліції, торгівлі та фінансів". Обидві книги мали великий резонанс у всіх країнах Європи. Багато вчених працювали у сфері теоретичного обґрунтування необхідності сплати податків громадянами. Так, англійський учений Дж. С. Мілль працював над створенням "податкової теорії послуг", відповідно до якої кожна людина повинна віддати державі частину свого прибутку за одержувану від неї підтримку. Він логічно поєднував податки з державними витратами, встановивши між ними сувору залежність. Ці положення в подальшому розвивали шведські економісти К. Віксель і Е. Ліндаль. Вже в наш час дана теорія мала суттєвий вплив на формування поглядів американського вченого П. Самуельсона, який стверджував, що збільшення податків має супроводжуватися зростанням потреб у державних послугах.

У 70-х рр. XIX ст. виникла нова економічна школа, яку започаткували німецькі вчені (Г. Шмоллер, М. Вебер, А. Вагнер й інші). А. Вагнер, який приділяв найбільшу увагу дослідженням у сфері державних фінансів, запропонував своє бачення накопичення капіталу за допомогою держави. Виступаючи з позицій розширення державної діяльності (адміністративної, соціально-культурної й інвестиційної), він сформулював дев'ять принципів оподаткування, згрупував їх у 4 розділи (достатність і рухливість; вибір належного джерела й об'єкта; загальність і рівність; визначеність - зручність - дешевизна), які за своєю сутністю доповнювали вже відомі принципи оподаткування, сформульовані А. Смітом.

Дотримуючись поглядів класиків політекономії, А. Вагнер вважав, що фінанси можуть використовуватися державою для досягнення справедливого розподілу прибутків і багатства в країні.

З середини і майже до кінця XIX ст. фінансова наука знаходилася під впливом марксистської думки. Сутність фінансів в умовах капіталізму, роль і значення окремих фінансових категорій розроблялися К. Марксом і Ф. Енгельсом. Більшість фінансових проблем капіталізму знайшли відображення у таких працях як "Критика політичної економії", "Капітал" і численних статтях, присвячених аналізу англійських бюджетів середини XIX ст., пруських бюджетів 1840-х рр., а також бюджетів Франції. К. Маркс розкрив класовий характер державних бюджетів епохи домонополістичного капіталізму, непродуктивний антинародний характер витрат держави, правильно показавши зв'язок державних позик із податками.

Досліджуючи методи первісного нагромадження капіталу, К. Маркс правильно відніс до них у першу чергу фінансові методи - державні витрати, державний кредит і податки. Саме вони забезпечили швидке зростання нагромадження капіталу, створивши матеріальні передумови для бурхливого розвитку капіталістичного виробництва.

Велику увагу К. Маркс і Ф. Енгельс приділили найважливішій фінансовій категорії - податкам. Вивчаючи сутність цієї категорії, вони постійно підкреслювали, що податки є тягарем для усіх трудящих, знаряддям додаткової експлуатації.

Оцінюючи оподаткування, К. Маркс віддавав перевагу прямим податкам і насамперед прибутковому податку, виступаючи за прогресивну форму оподаткування. Непрямі податки він називав прогресивними податками "навпаки".

Аналізуючи суть державного бюджету, К. Маркс писав, що основним питанням бюджету є співвідношення видаткової і доходної частин, тобто сальдо бюджету (надлишок або дефіцит). Саме сальдо визначає скорочення або збільшення оподаткування.

У той же час, сьогодні ми можемо погодитися не зі всіма твердженнями цих видатних науковців. Так, викликає заперечення думка К. Маркса про те, що в міру нагромадження капіталу, здійснюваного під впливом фінансової політики (державних витрат і протекціонізму), погіршується становище робітничого класу. К. Маркс заперечував можливість держави у сфері фінансової політики змінити співвідношення між прибутком, процентами, рентою і заробітною платою. При аналізі циклічних криз надвиробництва К. Маркс не допускав їх послаблення за допомогою економічної, у тому числі й фінансової, політики держави.

Кінець XIX - початок XX ст. характеризуються поширенням теорії граничної корисності як реакції на марксистське вчення. Ця теорія мала значний вплив і на фінансову сферу. Представники теорії граничної корисності, незважаючи на великі розбіжності в оцінках, виступили проти трудової теорії вартості, замінивши її аналізом ціни та факторів, які впливають на її формування. Найважливіші фінансові категорії - державні витрати і податки - розглядалися ними як численні індивідуальні угоди між державою і приватними особами, при цьому гранична корисність державних послуг мала узгоджуватися з граничною корисністю податків.

До початку першої світової війни представники економічної науки, дотримуючись у цілому принципів вільної ринкової конкуренції, виступали проти втручання держави та її фінансів в економічні процеси.

Але політичні та соціальні процеси, які почали відбуватися під час та після першої світової війни як на Європейському, так і на Американському континентах, призвели до необхідності регулювання державою виробництва й суспільного розподілу. Цей процес посилювався в роки світової економічної кризи 1929-1933 рр.

Значний внесок у формування фінансової концепції і розробку фінансової

політики регулюючого типу зробив англійський економіст Дж. М. Кейнс. Кейнсіанські рекомендації з різноманітними модифікаціями використовувалися на практиці урядами багатьох держав протягом тривалого періоду. В основу фінансової концепції Дж. М. Кейнса покладена ідея "ефективного попиту".

Основні положення теорії державного регулювання економіки були відображені Кейнсом у роботі "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей". Він відзначав, що основними інструментами державного втручання в циклічний розвиток економіки мають стати фінансові відносини, і, в першу чергу, державні витрати. Їх формування, структура і зростання є важливим чинником досягнення "ефективного попиту". Фінансування державних витрат за рахунок податків і позик має оживити підприємницьку діяльність і забезпечити збільшення національного доходу, а також ліквідувати безробіття.

Особливого значення Дж. Кейнс надавав податкам і їхньому впливу на основний "психологічний закон", згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання, але не в такій мірі, у якій збільшується їх дохід (частина коштів заощаджується). Це веде до падіння попиту на товари і скорочення виробництва. Отже, держава має перешкоджати появі цього закону або зменшуючи платоспроможний попит шляхом збільшення своїх витрат за рахунок податкових надходжень та позик, або стимулюючи приватні інвестиції, які здійснюються за рахунок заощаджень. Формалізовано це виглядає так:

заощадження + податки = інвестиції + державні витрати.

Таким чином, Дж. М. Кейнс розробив принципово нову теорію фінансів, спрямовану на регулювання економіки в умовах монополізації виробництва.

До 70-х рр. XX ст. в основі фінансової політики більшості промислово розвинених країн лежали вихідні положення кейнсіанської теорії регулювання.

Послідовники Дж. М. Кейнса у 50-60 рр. XX ст. внесли в його теорію динамічний елемент, що дало можливість створити теорію економічного зростання. Важливе місце в ній зайняла фінансова концепція, у розробці якої приймали участь економісти різних капіталістичних країн (у США - А. Хансен, С. Харрис, у Великобританії - Р. Харрод, А. Ілєрсик, А. Пікок, у Франції - Ф. Перру, у Німеччині - Ф. Неймарк й ін.). Вони завершили створення фіскальної антициклічної теорії, суть якої зводилася до регулювання циклічного розвитку економіки з метою забезпечення збалансованого економічного зростання за рахунок змін у державних прибутках та державних витратах.

Неокейнсіанці відстоювали ідею "дефіцитного фінансування" як способу досягнення ефективного попиту. Вони доводили необхідність великих державних витрат, незважаючи на зростання державного боргу. Проте величезні хронічні дефіцити державних бюджетів і ті проблеми, які супроводжували недостатнє фінансування державних витрат, поклали початок новій науковій течії. Представники стокгольмської школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль й ін.) по-новому вирішували проблему фінансування бюджету. Вони відстоювали теорію "циклічного балансування бюджету", тобто пристосування прибутків і витрат бюджету до економічного циклу. Держава мала покривати дефіцити бюджету, що виникли в період кризи, надлишками, утвореними в періоди економічних підйомів.

Вимога неокейнсіанців активніше застосовувати державний бюджет для регулювання й стимулювання капіталістичного господарства знайшла відбиток у теорії "вмонтованого бюджетного стабілізатора". "Податкові стабілізатори", за Кейнсом, мали діяти автоматично, регулюючи циклічні коливання, пом'якшуючи їх і

забезпечуючи певну гнучкість. Неокейнсіанці доповнюють їх "керованими стабілізаторами", тобто податковими заходами держави, що змінюються постійно, відповідно до нових економічних умов.

Одночасно з теоріями неокейнсіанців у повоєнні роки (особливо з середини 50-х рр. XX ст.) поживалися неокласичні теорії, що пропагували ідеї вільного підприємництва при обмеженому державному регулюванні. Теоретики неокласичної школи (Р. Слоу, Дж. Кенрик у США; А. Роббінс, Дж. Мидь у Великобританії), відстоюючи основний принцип невтручання держави в економіку, виступили за скорочення загального обсягу державних витрат з одночасною зміною їх структури, шляхом збільшення частки витрат на виробництво, науку, освіту. Особлива увага приділялася "інвестиціям у людський капітал". Із зменшенням державних витрат одночасно пропонувалося знижувати рівень податків (за умови бездефіцитного бюджету).

У міру погіршення умов відтворення і підсилення інфляційних тенденцій зростає критика кейнсіанської і неокейнсіанської теорій, на які покладалася відповідальність за економічні труднощі. При такій складній економічній ситуації з неокласичної школи виділився неоконсервативний напрям (у США - Г. Стейн, М. Уейденбаум, у Великобританії - Дж. Хау, А. Уолтерс), здобутком якого стала теорія "економіки пропозиції". Її фінансова концепція походить із того, що економічне зростання визначається заощадженнями і накопиченнями. Держава через податкову систему має створити необхідні умови для формування заощаджень, достатніх для забезпечення подальших інвестицій у країні. На державу та її фінансову систему покладалася задача стимулювання науково-технічного прогресу. Фінанси мали забезпечити довгострокове стимулювання економічного зростання. В цілому роль держави зводилася до мінімуму, деякі із засновників цієї теорії пропонували обмежити державу функціями "нічного сторожа і поліцейського".

Як і в більшості інших теорій, у теорії "економіки пропозиції" податкам відводиться почесне місце. Її представники виступали за скорочення податків. Проте на відміну від кейнсіанців, що розглядали податки як засіб антициклічного кон'юнктурного регулювання, вони вимагали зниження податкового тиску для підтримки високого рівня заощаджень та інвестицій.

Широкої популярності набула податкова концепція американського економіста А. Лаффера, який на підставі графічної моделі відстоював думку, що високі ставки податку стримують темпи економічного росту. Рекомендації цього вченого були покладені в основу податкових реформ 80-х рр. XX ст. проведених у більшості економічно розвинених країн.

Кейнсіанське вчення, незважаючи на значений розвиток неокласичної школи, продовжує пристосовуватися до нових умов. У 70-тих рр. XX століття сформувався посткейнсіанський напрям, найвизначнішими представниками якого у Великобританії були Н. Калдор, Г. Шекл, у США - Х. Мінський, Р. Клауер й інші. Вони критикували основи як неокласичної школи, так і неокейнсіанської. В основу своєї теорії посткейнсіанці поклали ідею поширення державного втручання з допомогою фінансового механізму. Фінансова політика має стати головною і спрямовуватися на обмеження діяльності монополій та скорочення військових витрат. У "політиці прибутків" вони виступають за збільшення соціальних витрат та проведення соціальних реформ. Найкращим методом оподаткування вважають податки на витрати. Англійський дослідник Н. Калдор розвиває ідею заміни прибуткового податку податком на споживання, розглядаючи останній як оподаткування частини

прибутку, що йде на особисті витрати. Такий підхід зможе стимулювати заощадження і послабити інфляцію.

В умовах командно-адміністративної системи термін "фінанси" значною мірою був пов'язаний з системою доходів і видатків держави.

Головним концептуальним ядром визначення фінансів у такій системі був домінант відносин. Саме відносини в таких варіаціях: економічні, грошові, суспільні, виробничі, специфічні - підкреслювали стрижень розуміння категорії фінансів.

Проте, як підкреслює В. Л. Андрущенко в монографії "Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація проблематики державних фінансів)", концепція відносин стала bastionом затратної економіки в державних фінансах. Не піддаючись розрахунку, не передбачаючи критеріїв виміру ефективності, поняття відносин перетворилось в теоретичне запрошення до марнотратства: бездумного, безмірного витрачання коштів, хоча реально асигнування коштів на певну мету неминуче означає відмову від фінансування чогось іншого.

Однак така категоричність автора не обґрунтовує і не спростовує того, що фінанси справді виникають та існують як специфічні суспільні відносини, що мають і кількісні, і якісні характеристики.

Щоб забезпечити понятійну визначеність, у сучасній зарубіжній літературі термін "фінанси" в розумінні спеціальної самостійної наукової категорії, яка стосується грошових коштів та дохідно-видаткової діяльності держави, вживається в уточненому варіанті - державні фінанси (public finance); в усіх інших випадках застосовується більш загальний термін "фінанси" (finance, business finance).

Так, американський економіст Зві Боді та Лауреат Нобелівської премії Роберт К.Мертон у своєму підручнику "Фінанси" підкреслюють, що *"фінанси - це наукова дисципліна, яка вивчає питання розподілу недостатніх грошових коштів у часі та в умовах невизначеності"*.

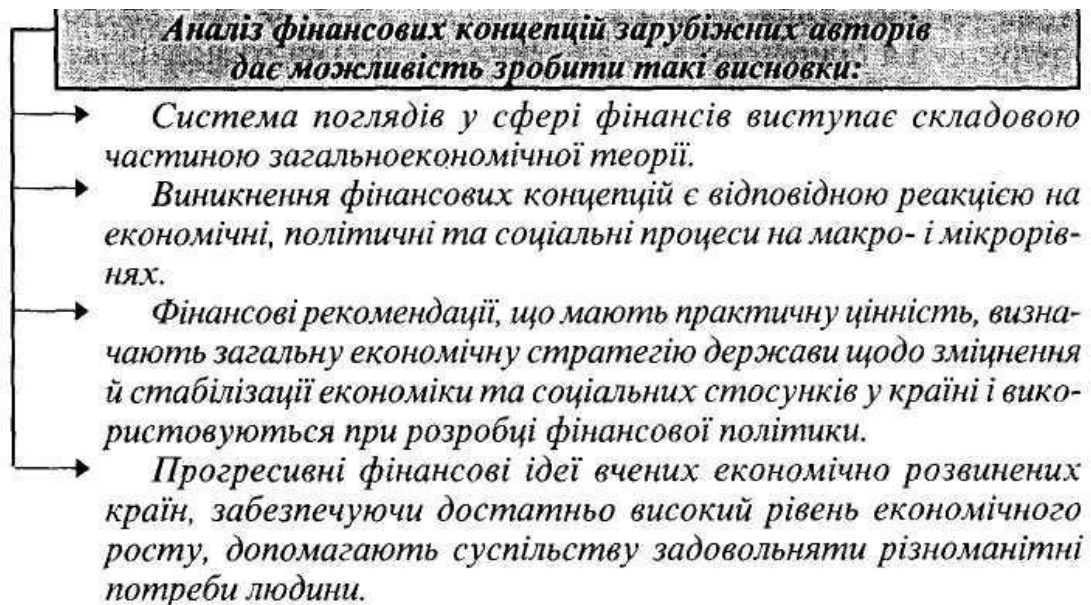
У підручнику "Державні фінанси в умовах демократії" Шарль Бланкарт дає визначення фінансової науки, характеризуючи її як "економічний аналіз державної діяльності". Американський професор Карл Шоуп зазначає, що "наука державних фінансів описує й аналізує функціонування державних фінансів з боку грошових асигнувань, соціальних виплат і методів фінансування цих потреб за допомогою податків, позик, іноземної допомоги та емісії грошей". Французький вчений-фінансист П. М. Годме вказує: *"Державні фінанси - це суспільне багатство у формі грошей і кредиту, яке знаходиться у розпорядженні органів держави"*.

Важливою особливістю світової фінансової науки є чітке розмежування фінансів приватного підприємницького сектора та державних фінансів, між якими мало спільного з огляду на цілі функцій і результатів. Тобто зарубіжні вчені, у більшості випадків, розглядають фінанси держави чисто із фіскальних позицій виконання нею своїх функцій. Зокрема, професор Х'юго Дальтон (Великобританія) зазначає: *"Державні фінанси - наука, що знаходиться на стику економіки з політикою, вивчаючи доходи і видатки державних органів влади та їх взаємну відповідність. Відповідність не обов'язково зводиться до рівності, а до такого арифметичного співвідношення, яке за даних умов є найбільш прийнятним"*.

З погляду зарубіжних вчених, фінанси на мікрорівні (тобто фінанси підприємств) є лише безпосередньою реакцією суб'єктів господарювання на рівень свого достатку і на ту частку, яку присвоює держава у формі податків. Таку ринкову концепцію фінансів суб'єктів господарювання найкраще характеризує визначення, дане Е. Нікбахтом і А. Гропеллі: *"Фінанси - це застосування різноманітних*

економічних прийомів та методів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу".

У сучасній фінансовій науці, незважаючи на розбіжності і постійні дискусії між різними школами, спостерігається процес конвергенції. Так, погляди кейнсіанської теорії проникають у неокласичну, а неокласичної - у кейнсіанську. Це насамперед стосується фінансового, кредитного та грошового механізмів. Представники усіх напрямів і течій визнають необхідність дослідження цих інструментів для впливу на господарське життя країни. Хоча ступінь такого впливу, інструменти і час використання можуть не збігатися.

1.3. Фінанси як економічна категорія

Вітчизняна теорія фінансів базується на єдиному комплексному підході до визначення суті фінансів. При цьому у більшості науковців увага акцентується не на особливостях прояву фінансів на макро- та мікрорівнях, а на їх характерних ознаках. У той же час, фінанси мають і певні риси, притаманні більшості економічних категорій. Так, фінанси є продуктом еволюції суспільних відносин. Однією з передумов їх виникнення є наявність інституту державності. А отже, вони є історичною категорією. Ще однією ознакою фінансів, яка є притаманною всім економічним поняттям, є те, що вони є об'єктивно існуючою категорією. Фінанси впливають на виробництво, розподіл, обмін і споживання і саме тому мають об'єктивний характер. Вони відбивають певну сферу виробничих відносин і належать до базисних категорій.

У той же час, як і будь-яка інша економічна категорія, фінанси мають певні особливості, притаманні лише їм. Так:

=> Фінанси є грошовою категорією.

=> Фінанси є розподільчою категорією.

=> Фінанси беруть участь у формуванні та використанні фондів грошових коштів, а отже є ресурсотворюючою категорією.

Фінанси як грошова категорія. Особливість фінансів як економічної категорії полягає в тому, що вони завжди мають грошову форму вираження. Про які б фінансові операції не йшла мова: формування доходів підприємств і держави, розподіл прибутку на підприємствах, внесення суб'єктами господарювання платежів у бюджет та

позабюджетні фонди, - для всіх них характерним є рух грошей у готівковій та безготівковій формах.

Грошовий характер фінансових відносин - важлива визначальна ознака фінансів. Гроші, їх реальний рух служать обов'язковою умовою виникнення та існування фінансів. Однак самі по собі гроші, їх рух не визначають суті фінансів, їх змісту, суспільного призначення.

Слід зауважити, що хоча всі фінансові відносини є грошовими, не всі грошові відносини можна вважати фінансовими.

Наприклад: відносини купівлі-продажу - громадсько-правові; постачання - господарсько-правові; штрафи за спричинення шкоди природному середовищу - адміністративно-правові.

Фінанси відрізняються від грошей не лише змістом, але і функціями, які вони виконують в процесі розширеного відтворення.

Гроші - це загальний еквівалент вартості, за допомогою якого насамперед вимірюються витрати праці асоційованих працівників.

Грошові відносини за своїм змістом і складом значно ширші фінансових. Грошовий обіг, кредит, ціноутворення, реалізація товарів через торгівельну мережу, грошова оплата праці - все це спирається на використання грошей як загального еквівалента, але не виражає фінансових відносин. Для визначення суті фінансів необхідне виділення інших специфічних ознак цієї економічної категорії.

Фінанси - економічний інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) та національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів. Головне призначення фінансів - через утворення грошових доходів та фондів забезпечити не лише потреби держави та підприємств в грошових коштах, але і контроль за використанням фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що фінанси не є безпосередньо грошовими коштами, вони відтворюють відносини між людьми, державою, установами та організаціями щодо утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів. Фінанси безпосередньо пов'язані з функціонуванням суспільних економічних відносин в процесі перерозподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів. Сукупність грошових відносин, яка виникає у зв'язку із рухом коштів грошових фондів, утворює **фінансові відносини**.

Фінанси відображають грошові відносини, що виникають між:

- підприємствами в процесі придбання товарно-матеріальних цінностей, реалізації продукції та послуг;
- підприємствами та вищими інстанціями при утворенні централізованих фондів грошових коштів та їх розподілі;
- державою та підприємствами при сплаті останніми податків у бюджетну систему і фінансуванні з боку держави витрат підприємств;
- державою та громадянами при сплаті ними податків та добровільних платежів;
- підприємствами, громадянами та позабюджетними фондами при внесенні платежів та отриманні ресурсів;
- окремими ланками бюджетної системи;
- органами майнового та особистого страхування, підприємствами, населенням при сплаті страхових внесків та відшкодуванні збитків, при настанні страхового випадку;

- а також: грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств.

Такий характер взаємозв'язків ще раз підкреслює те, що без участі фінансів національний дохід не може бути сформованим та розподіленим. Фінанси - невід'ємна зв'язкова ланка між утворенням та використанням національного доходу. Саме тому слід зауважити, що другою характерною рисою фінансів як економічної категорії є розподільчий характер фінансових відносин.

Фінанси як розподільча категорія. За допомогою фінансів відбувається виокремлення у складі виручки від реалізації продукції коштів для відшкодування матеріальних витрат, амортизаційних відрахувань, фонду оплати праці, прибутку, відрахувань на соціальне страхування тощо. Через податки, збори та інші фінансові платежі у розпорядження держави вилучається частина доходів суб'єктів господарювання і населення.

За допомогою фінансів здійснюється вторинний розподіл та перерозподіл національного доходу. У 1960-1990-х рр. частка національного доходу, що пройшла перерозподіл через фінансову систему значно збільшилася до 30-50% і більше. Перед першою світовою війною ця частка складала 9-18%.

Завдяки фінансам відбувається перерозподіл централізованих і децентралізованих доходів і надходжень через систему бюджетних та позабюджетних фондів, видатків підприємств, організацій, установ.

Централізовані фінанси - це економічні грошові відносини, які пов'язані з формуванням та використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та централізованих грошових фондах цільового призначення.

Децентралізовані - це грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств.

Але слід зауважити, що розподільчі процеси відбуваються не лише через фінансові відносини, але і шляхом використання цін, заробітної плати і кредитів.

Ціна - це грошовий вираз вартості товару.

Перед тим, як відбудеться перерозподіл національного доходу, товар має бути реалізованим. Ціна передбачає величину грошових коштів, що надійдуть від реалізації продукції до її власників, та виступає вихідною базою для подальшого розподільчого процесу. Ціни також регулюють попит та пропозицію на товари і тим впливають на процес виробництва. На відміну від фінансів, які відтворюють рух грошей і за своєю сутністю є динамічною категорією, ціна вимірює вартість товарів та послуг в грошовій формі у певний чітко визначений момент часу.

Заробітна плата - інструмент вимірювання живої праці працівників.

Вона в основному використовується як джерело особистого споживання.

Лише незначна частка заробітної плати може розглядатися як джерело виробничого інвестування, якщо фізична особа приймає рішення щодо акціонування або купівлі облігацій держави чи підприємства. Останнім часом, завдяки запровадженню зарплатних проектів та зарплатних карток, заробітна плата все більше наближається до фінансової категорії, бо дає можливість здійснювати більшість розрахунків у безготівковій (електронній) формі, а її частина залишається на рахунку і, відповідно, може використовуватися банківською установою як джерело дешевих кредитних ресурсів.

Великі перерозподільчі процеси відбуваються у сфері **кредитних відносин**. Фінанси і кредит - категорії, що дуже тісно пов'язані між собою. У сполученні вони

забезпечують кругообіг грошових фондів підприємств на розширеній основі. В Україні кредитні ресурси широко використовуються для покриття бюджетного дефіциту.

Кредит - це рух позичкового капіталу, що здійснюється через банківську систему та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути на умовах платності, строковості, повернення, цільового використання та матеріальної забезпеченості.

Відмінність кредитних відносин від фінансових полягає в тому, що кредит має в обумовлений термін бути поверненим кредитувачу із сплатою за нього заздалегідь встановлених відсотків, у той час, як фінанси відображають односторонній та безповоротний рух вартості (див. таб. 1.).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика фінансів та кредиту

Фінанси	Кредит
Форма руху вартості	
Тільки грошова	Грошова, товарна (продукти, роботи, послуги, ідеї)
Напрямок руху вартості	
Односторонній, безповоротний	Передбачає повернення
Строковість	
Не визначається	Є обов'язковою умовою кредитування
Зміна форми власності	
Обов'язкова	Не відбувається. Власником коштів залишається кредитор
Платність	
Не визначається	Сплата відсотків
Матеріальне забезпечення	
Не визначається (виключення становить державний кредит)	Є обов'язковою умовою кредитування
Цільове використання	

Фінанси як ресурсотворююча категорія. Третьою характерною ознакою фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів. **Фінансові ресурси** - грошові кошти, що утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, а також частини національного багатства.

Тобто, за своїм матеріальним складом **фінанси** є цільовими фондами грошових коштів, сукупність яких уявляє фінансові ресурси країни.

Основними елементами фінансових ресурсів є прибуток, амортизаційні відрахування, виторг від продажу акцій та облігацій, інші види грошових доходів, відрахувань і надходжень, а також частина національного багатства, створеного працею минулих поколінь. Їх використання здійснюється в основному через **фінансові фонди** - відокремлені частини грошових доходів і надходжень, що відповідають певному цільовому призначенню.

Фінансові фонди створюються на підприємствах, у галузевих органах управління, а також на загальнодержавному рівні. Цільове призначення таких фондів - важлива умова їх ефективного використання. Використання фінансових ресурсів може відбуватися і в нефондовій формі (сплата і одержання штрафів, інвестування коштів в

акції та облігації, одержання за ними дивідендів та відсотків тощо). Однак фондова форма використання фінансових ресурсів у порівнянні з нефондовою дозволяє більш тісно пов'язати задоволення потреб суб'єктів господарювання і держави з їх економічними можливостями.

З урахуванням вищевикладеного можна дати таке визначення фінансів як економічної категорії:

Фінанси - економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій та завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

Сутність фінансів знаходить прояв в їх функціях.

1.4. Функції фінансів

Функція (лат. *function* - виконання, здійснення) економічної категорії - це зовнішній прояв її властивостей у даній системі відносин.

Функції фінансів відтворюють форми прояву фінансів та їх суспільне призначення, а також їх роль у народному господарстві.

Фінанси виконують дві основні функції:

- розподільчу;
- контролюючу.

Ці функції реалізуються фінансами одночасно. Кожна фінансова операція визначає розподіл суспільного продукту та національного доходу, а також контроль за цим розподілом.

Розподільча функція проявляється у процесі розподілу валового внутрішнього продукту у вигляді утворення фондів грошових коштів та використання їх за цільовим призначенням. **Об'єктами** фінансового розподілу виступають:

> валовий внутрішній продукт, тобто вартість кінцевих продуктів (благ), вироблених на території певної країни резидентами даної країни за певний період часу (переважно зарік);

> національне багатство, тобто сукупність створених та нагромаджених благ, якими володіє суспільство, а також: природні ресурси, залучені в економічний оборот. Національне багатство залучається у розподільчі процеси лише у виняткових випадках (війни, катастрофи, стихійні лиха тощо);

> національний дохід, тобто знов створена вартість (валовий внутрішній продукт за мінусом вартості засобів виробництва та предметів праці, спожитих в процесі виробництва), коли відбувається утворення так званих основних або первинних доходів. їх сума дорівнює національному доходу.

Основні доходи формуються при розподілі національного доходу серед учасників матеріального виробництва. Вони поділяються на дві групи:

=> заробітна плата працівників, доходи фермерів, селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;

=> доходи підприємств сфери матеріального виробництва.

Але первинні доходи ще не утворюють суспільних грошових фондів, достатніх для розвитку пріоритетних галузей народного господарства, забезпечення обороноздатності країни, задоволення матеріальних та культурних потреб населення. Необхідним є подальший розподіл або перерозподіл національного доходу.

Перерозподіл національного доходу пов'язаний з міжгалузевим та територіальним перерозподілом коштів в інтересах найбільш ефективного та

раціонального використання доходів та накопичень підприємств та організацій; наявністю поряд з виробничою невиробничої сфери, де національний дохід не створюється (освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування та соціальне забезпечення, управління); перерозподілом доходів між різноманітними соціальними прошарками населення. В процесі перерозподілу утворюється **вторинний або похідний дохід**. До його складу входять доходи, які отримують в галузях невиробничої сфери, податки (прибутковий податок з громадян тощо). Вторинні доходи необхідні для формування кінцевих пропорцій використання національного доходу.

Суб'єктами при фінансовому розподілі виступають держава, підприємства, організації, населення.

Таким чином, саме через розподільчу функцію реалізується специфічне суспільне призначення фінансів - забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами.

Контрольна функція фінансів обумовлена об'єктивно притаманною їм здатністю кількісно відображати рух грошових потоків і забезпечувати контроль за дотриманням пропорцій в розподілі валового внутрішнього продукту, правильністю формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів господарювання.

Основу контрольної функції складає рух фінансових ресурсів, який здійснюється як у фондовій, так і в нефондовій формах. Оскільки фінанси охоплюють усе суспільне виробництво, всі його сфери і підрозділи, рівні господарювання, то вони виступають універсальним засобом контролю за виробництвом, розподілом і обігом валового внутрішнього продукту. Завдяки контрольній функції фінансів суспільство отримує відомості про те, як складаються пропорції в розподілі коштів, наскільки своєчасно фінансові ресурси надходять у розпорядження різних суб'єктів господарювання, наскільки ефективно вони використовуються тощо.

Контрольна функція знаходить свій прояв у контролі за розподілом ВВП за відповідними фондами та використанням їх за цільовим призначенням.

Об'єктом фінансового контролю є грошові розподільчі процеси при формуванні та використанні фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства. Безпосереднім **предметом** перевірки виступають такі фінансові вартісні показники як прибуток, доходи, рентабельність, собівартість, витрати обігу, податки, відрахування на різні цілі і в різні фонди. **Сферою** фінансового контролю є практично всі операції, які здійснюються з використанням грошей, а в деяких випадках і без них (бартерні угоди тощо).

Суб'єктами фінансового контролю є особливі органи і організації, що наділені відповідними повноваженнями законодавчих органів влади: виконавчі органи управління; податкові та кредитні установи; страхові організації; державні комітети; міністерства і відомства; відділи місцевих рад народних депутатів; фінансові служби підприємств, організацій та установ, ревізійні комісії в кооперативних та громадських об'єднаннях; аудиторські фірми.

Інструментом реалізації контрольної функції виступає фінансова інформація, що міститься в бухгалтерській, статистичній та оперативній звітності.

В умовах переходу до ринкових відносин фінансовий контроль спрямовується на забезпечення динамічного розвитку суспільного та приватного виробництва, прискорення НТП, всебічного поліпшення якості виробництва у всіх ланках народного господарства. Він охоплює виробничу і невиробничу сфери, та

спрямовується на підвищення економічного стимулювання, раціональне та дбайливе витрачання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів та природних багатств, скорочення невиробничих витрат та збитків, запобігання безгосподарності та марнотратства.

Одне з найважливіших завдань фінансового контролю - перевірка чіткого дотримання законодавства з фінансових питань, своєчасності та повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, податковою службою, банками, а також взаємних зобов'язань підприємств та організацій із розрахунків та платежів.

Контрольна функція фінансів має прояв через багатогранну діяльність фінансових органів. Працівники фінансової системи та податкової служби здійснюють контроль у процесі фінансового планування при виконанні доходної та витратної частин бюджетної системи.

1.5. Принципи та роль фінансів у ринковій економіці

Можна виокремити основні принципи, на яких базується реалізація фінансових відносин: єдності, збалансування, цільової спрямованості, диверсифікації, стратегічної орієнтованості (табл. 2).

Таблиця 2.

Характеристика принципів фінансів

<i>№ п/п</i>	<i>Принцип</i>	<i>Характеристика</i>
1	Єдності	Фінансові відносини діють у єдиному законодавчому та нормативно-правовому просторі. Їх реалізація базується на єдності грошової, кредитної, бюджетної та податкової систем. Відображення фінансових відносин здійснюється за єдиними формами фінансової документації та звітності, що дає можливість здійснювати фінансовий контроль за веденням бухгалтерської звітності та бухгалтерського обліку, організацією розрахунків та платежів, формуванням витрат та фінансових результатів тощо.
2	Збалансування	На мікрорівні полягає у тому, що вартісна оцінка майна господарюючих суб'єктів має конкретні джерела формування за рахунок надходжень та доходів, у тому числі власних, запозичених та залучених. На макрорівні базується на стійкості та стабільності фінансів мікрорівня. Проявляється у повному та своєчасному виконанні грошових зобов'язань та погашенні заборгованостей
3	Цільової спрямованості	На мікрорівні: отримання прибутку, підвищення рентабельності виробництва та продуктивності праці, забезпечення стійкого ринкового становища тощо. На макрорівні: мобілізація доходів у формі податків, зборів та платежів; перерозподіл фінансових ресурсів у відповідності до параметрів та напрямів розвитку соціальної сфери, державного та муніципального секторів економіки, інвестиційних програм та виконання внутрішніх та зовнішніх зобов'язань за

		позиками.
4	Диверсифікації	Проявляється двояко: 1) інвестування грошей з різних джерел у різні об'єкти та майно, 2) створення багатoproфільних підприємств, які займаються різними видами підприємницької та некомерційної діяльності. Диверсифікація дозволяє знизити ризик банкрутства та підвищити конкурентоспроможність підприємства. Разом із тим вона передбачає залучення значних фінансових ресурсів. Це вимагає високої маневреності їх використання.
5	Стратегічної орієнтованості	Для досягнення конкретних цілей необхідно розробити чітку стратегію мобілізації фінансових ресурсів, яка б забезпечила оптимальне та ефективне фінансування не лише на рівні покриття витрат, але й на рівні вкладень інвестиційного характеру на довгострокову та середньострокову перспективи.

Поряд із специфічними принципами значний вплив на фінансові відносини має дія загальних принципів управління економічними процесами в державі. До їх числа належать: контроль за виконанням прийнятих рішень; урахування минулого досвіду та його екстраполяція у майбутнє; урахування тенденцій розвитку та можливих напрямів змін у зовнішньому середовищі господарювання; урахування стратегічних цілей та перспектив; прийняття екстрених рішень за непередбачуваними обставинами.

У цьому ракурсі на фінанси покладено низку завдань, які вони мають виконувати у ринковій економіці.

Економічна стабілізація на макро- і мікрорівнях є невід'ємною від загальної фінансової стабілізації в економіці. Тому моніторинг макроекономічних показників, таких, як темпи росту ВВП та інфляції, валютний курс, рівень безробіття, стан платіжного балансу, рівень оплати праці, співвідношення доходів різних категорій населення, процентні ставки за кредитами й депозитами, дозволяє виявити реальну ситуацію у фінансовій сфері.

Проблема економічної стабілізації виникла в силу економічних диспропорцій, що мали місце, цінового диспаритету, зменшення грошової маси та платоспроможного попиту, інфляції, гіпертрофованого розвитку спекулятивного сектора економіки на шкоду реальному відриву інституційної бази від потреб ефективного господарювання.

Для досягнення економічної стабільності необхідна трансформація економічних відносин.

Трансформація економічних відносин означає перехід до стійкого економічного зростання, заснованого на низькому рівні інфляції і безробіття, зовнішньоекономічної збалансованості, сприятливому екологічному середовищі й високому життєвому рівні. Ціль трансформації - створення соціально орієнтованої ринкової економіки.

Фінансова стабільність досягається за наявності стійких джерел фінансування, можливості залучення коштів на ринку капіталів, нагромадженні ресурсів для розширення виробництва і розвитку суспільного сектору економіки.

Реформування економіки з позицій стратегії фінансової стабілізації включає:

лібералізацію цін; приватизацію; соціальну трансформацію; інтеграцію у світову фінансову систему.

***Лібералізація цін** - це перехід до вільного ринкового формування цін замість централізованого планового ціноутворення та адміністративних методів його регулювання.*

***Приватизація** - це придбання юридичними і фізичними особами у держави й органів місцевого самоврядування майна в приватну власність.*

Приватизація призводить до створення прошарку власників (великих, середніх і дрібних).

***Соціальна трансформація** означає, що поряд з державою у фінансуванні соціальної сфери беруть участь зацікавлені особи, у тому числі роботодавці, наймані робітники, профспілки. Соціальна політика базується на двох основних принципах:*

■ *індивідуальності (передбачається особиста трудова участь у фінансуванні соціальних послуг та їх еквівалентному одержанні);*

■ *солідарності (передбачається участь держави і підприємств у наданні соціальних послуг населенню та працівникам).*

Що стосується інтеграції у світову фінансову систему, то внаслідок глобалізації світової фінансової системи і зростання ролі міжнародних фінансово-кредитних інститутів у проведенні державної фінансової політики, поступальний рух є можливим лише за умови рівноправної участі України в цих інтеграційних процесах і встановлення ділових партнерських відносин у сфері фінансів.

***Адаптація фінансової системи до ринкових перетворень** виражається в тім, що держава і підприємства є повноправними учасниками ринку капіталів, виступаючи в ролі кредиторів або позичальників. Правильна організація фінансів дозволяє швидко реагувати на зміну ситуації на ринку, пристосовуватися до нових умов, використовувати альтернативні фінансові інструменти, виконувати податкові й інші грошові зобов'язання.*

Результатом та індикатором економічного зростання є ***інвестиційна активність*** держави і кожного підприємства. Фінанси відіграють вирішальну роль у залученні інвестицій, створенні сприятливих умов для функціонування ринку капіталів.

Для стимулювання інвестиційної активності визначальною є дія принципу стратегічної орієнтованості.

Особливе значення мають інвестиції не тільки в реальний сектор економіки, але й у людський фактор (освіта, охорона здоров'я, культура, спорт тощо). Рівень таких інвестицій визначає ступінь розвиненості суспільства, місце держави у світових рейтингах стійкого розвитку.

Фінанси відіграють важливу роль ***у розв'язанні соціально-економічних завдань***. Вона полягає у забезпеченні необхідними джерелами фінансування соціально-економічної сфери, досягненні збалансованості між економічною ефективністю і соціальною справедливістю.

Ця роль реалізується за допомогою виконання *державою* регулюючої, перерозподільної, соціальної, контрольної функцій.

Існують сфери, де держава займає провідні позиції, наприклад, оборона і соціальні послуги населенню. Держава реалізує економічну політику через інституційну систему. Крім того, вона є власником і взаємодіє з різними структурами підприємницького сектору економіки. Держава також регулює такі сфери, як грошово-кредитну, фінансову, соціальну, зовнішньо-економічну, природних

монополій, бюджетного федералізму, економічної безпеки та підприємництва.

Основу державного **регулювання** утворюють закони й інші нормативно-правові акти. Інструменти державного регулювання включають: податки, цінові обмеження, процентні ставки Національного банку України, офіційний валютний курс, норми і нормативи витрат і споживання, прожитковий мінімум, мінімальний місячний розмір оплати праці, бюджетні зобов'язання, ліміти фінансування тощо.

Перерозподільна функція спрямована на перерозподіл національного доходу між: його виробниками і споживачами.

Для реалізації цієї функції вирішальну роль в Україні відіграє розмежування повноважень між державою та місцевими органами самоврядування. Цілям перерозподілу служать податкова й бюджетна системи.

Соціальна функція полягає в тому, що держава повинна підтримувати соціальну справедливість і визначений рівень суспільного добробуту, гарантувати прожитковий мінімум, відповідність росту заробітної плати/продуктивності праці, забезпечувати зайнятість населення.

У виконанні цієї функції вирішальну роль має фінансово-економічний потенціал держави. Реалізація даної функції пов'язана з розширенням державних фінансових потреб, попиту соціального сектора економіки і домашніх господарств.

Механізмами реалізації цієї функції служать: система соціальних трансфертів; соціальні програми розвитку на державному, регіональному і місцевому рівнях; система державного соціального страхування; система адресної соціальної допомоги.

Контрольна функція полягає в наступному: держава створює орієнтири соціально-економічного розвитку суспільства; задає параметри економічного та соціального зростання; визначає умови зовнішньоекономічної діяльності; формує довгострокові, середньострокові і поточні економічні і соціальні програми, виконання яких і служить об'єктом контролю.

Реалізація цієї функції забезпечується через органи державного контролю, у тому числі фінансового, а також інституційні системи. За допомогою систем показників і критеріїв, зафіксованих у правових актах різного рівня, системи санкцій, заохочень і пільг, а також за допомогою системи пріоритетів соціально-економічного розвитку суспільства.

Завдання і функції держави в соціально-економічній сфері визначають фінансову політику і вибір фінансових методів регулювання соціально-економічних процесів. Виходячи із сутності і функцій, принципів і ролі фінансів, завдань і функцій держави в області фінансів розглядаються проблеми формування та становлення фінансової системи держави та її фінансової політики в динаміці.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризувати історичні аспекти заснування економічної категорії "фінанси".
2. Розкрити зміст основних передумов виникнення фінансів.
3. Дати характеристику етапів розвитку фінансів.
4. Що є основою фіскальної політики держави та фінансового законодавства?
5. Наукові фінансові теорії: сутність та характеристика.
6. Здійснити порівняльний аналіз теорій державного регулювання економіки.
7. Розкрити сутність кейнсіанської та неокейнсіанської теорій.
8. Охарактеризуйте особливості податкової концепції Лаффера.
9. Концептуальні підходи періоду командно-адміністративної системи.

10. Загальна теорія фінансів в працях представників західної фінансової науки.
11. Назвати особливості фінансів як економічної категорії.
12. Дайте визначення фінансів як економічної категорії.
13. Охарактеризуйте фінанси як грошову категорію.
14. Розкрити сутність фінансів як розподільчої категорії.
15. Особливості визнання фінансів як ресурсотворюючої категорії.
16. Які функції виконують фінанси?
17. Охарактеризувати сутність розподільчої функції фінансів та її стадій.
18. Розкрити сутність контрольної функції фінансів.

Тестові завдання

1. Основними передумовами виникнення фінансів є:

- а) наявність товарного виробництва;
- б) дія закону вартості;
- в) наявність грошово-кредитних відносин;
- г) принцип матеріальної зацікавленості;
- д) наявність держави.

2. Вказати правильну послідовність циклів, що характеризують процес відтворення:

- а) Обмін;
- б) Розподіл;
- в) Споживання;
- г) Виробництво.

3. Яка зі стадій процесу відтворення є головною передумовою виникнення фінансів:

- а) виробництво-розподіл;
- б) розподіл-обмін;
- в) обмін-споживання;
- г) споживання-виробництво.

4. Скільки існує основних етапів розвитку фінансів:

- а) один;
- б) два;
- в) три;
- г) чотири;
- д) п'ять.

5. Хто з зазначених науковців є фундатором фінансової науки:

- а) Дж.С. Міль;
- б) К. Віксель;
- в) Дж. М. Кейнс;
- г) А. Сміт;
- д) Е. Ліндаль.

6. Теорія фінансів, розроблена Дж.М. Кейн сом, спрямовувалася на:

- а) зменшення державних витрат;
- б) створення "податкової теорії послуг";
- в) збільшення державних витрат внаслідок створення нових робочих місць і забезпечення повної зайнятості працездатного населення;
- г) регулювання економіки в умовах монополізації виробництва;
- д) на досягнення справедливого розподілу прибутків і багатства в країні.

7. Фінанси є :

- а) кредитною категорією;
- б) грошовою категорією;
- в) фіскальною категорією;
- г) розподільчою категорією;
- д) ресурсотворюючою категорією.

8. Централізовані фінанси це:

- а) грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств;
- б) невід'ємна зв'язкова ланка між утворенням та використанням національного доходу;
- в) інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) та національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів;
- г) економічні грошові відносини, які пов'язані з формуванням та використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та централізованих грошових фондах уряду.

9. Фінанси виконують такі функції:

- а) акумулюючу;
- б) розподільчу;
- в) контрольну;
- г) попереджувальну;
- д) ощадну.

10. Об'єктами фінансового розподілу є:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) валовий національний продукт;
- в) національний дохід;
- г) національне багатство;
- д) централізовані доходи.

Додаткова література з теми

1. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финанс. Денежное обращение. Кредит: Учебник. - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 687 с. С. 185-189.
2. Балабанов А.И., Балабанов И.Т. Финанс. - СПб: Издательство "Питер", 2000. - 192 с: ил. - (Серия "Краткий курс"). С. 5-29.
3. Вахрин П.И., Нешиной А.С. Финансы: Учебник для вузов. - М.: Информационно-внедренческий центр "Маркетинг", 2000. - 502 с. СІЗ-25
4. Карпінський А.Б., Герасименко О.В. Фінансова система. - Навчальний

посібник. - Київ: "Центр навчальної літератури", 2003. - 184 с. С.6-14

5. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. - 2-ге вид., доп і перероб. - К.: КНЕУ, 2001. - 240 с. С. 5-18.